

Ks. prof. UKSW dr hab. Krzysztof Warchałowski
Katedra Prawa Wyznaniowego
i Konkordatowego UKSW
W a r s z a w a

Warszawa, 5 lutego 2014 r.

Recenzja

dorobku naukowego i rozprawy naukowej w przewodzie habilitacyjnym Pani dr Heleny Pietrzak

I. Osiągnięcie naukowo-badawcze

Dr Helena Pietrzak jako szczególne osiągnięcie naukowe w rozumieniu art. 16 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. *o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki*, Dz. U. Nr 65, poz. 595 ze zm. wskazała monografię pt. *„Prawo do ustalenia tożsamości w polskim porządku prawnym*, Warszawa 2013.

1. Struktura pracy

Recenzowana rozprawa naukowa zawiera spis treści, wykaz skrótów, wstęp, cztery rozdziały merytoryczne, zakończenie oraz bibliografię, podsumowanie w języku angielskim i indeks osób. Pewnym brakiem jest niezamieszczenie po każdym rozdziale wniosków. Tego typu podejście nadałoby pracy charakter bardziej analityczny uwypukliło tok myślowy Habilitantki przy prowadzonych badaniach.

1. Wybór tematu badawczego

Zarówno tematyka, jak i koncepcja ocenianej rozprawy wydają się naturalną konsekwencją ewolucji zainteresowań naukowo-badawczych Habilitantki. Obszar analizy i interdyscyplinarne wątki badawcze lokują pracę w kilku dyscyplinach prawa, przy czym uwaga Autorki koncentruje się przede wszystkim wokół prawa cywilnego materialnego (zwłaszcza problematyki prawa rodzinnego i prawa osobowego) oraz procesowego. Podjęty zakres odniesienia uwzględnia sferę prawa konstytucyjnego i międzynarodowego, zwłaszcza ich wpływ na polski porządek prawny.

Opracowanie ma niewątpliwie charakter oryginalny, zarówno pod względem zakresu, jak i metody analizy. Jest to zarazem pierwsze tak gruntowne opracowanie poświęcone problematyce prawa osoby fizycznej do ustalenia tożsamości. Sposób ujęcia tematu oraz systematyka rozważań są związane z interdyscyplinarnym podejściem Autorki do tytułowego zagadnienia. Oprócz ujęcia merytorycznego, przeprowadza szczegółową analizę historyczno-prawną poszczególnych zagadnień zawartych w monografii, co powoduje głębsze poznanie mechanizmów tworzących określony kierunek ewolucji prawnej.

2. Ocena merytoryczna rozprawy

Określony przez Autorkę na wstępie cel pracy jest ukierunkowany na analizę prawno-rodzinnego aspektu pochodzenia dziecka wobec prawa do ustalenia tożsamości. Przekonująco argumentuje nakaz poszanowania „prawa do ustalenia tożsamości” w polskim porządku prawnym, z racji jego ontologicznego charakteru. Mając rdzeń godnościowy, mieści się w katalogu podstawowych praw człowieka. Wiąże ustawodawcę u samych źródeł stanowienia prawa, gdyż jego realizacja polega jedynie na odtworzeniu katalogu w prawie pozytywnym, zgodnie z jego naturą. Uwzględniając aspekt międzynarodowy, Autorka wyznacza sposób spojrzenia na tytułowe zagadnienie, dokonując oceny gwarancji prawnych w kwestii prawidłowego ustalenia pochodzenia, a więc ustalenia tożsamości zgodnej z prawem filiacyjnym. Zasadnicza teza rozprawy jest wynikiem refleksji nad współczesną koncepcją

interpretacji prawa filiacyjnego, ukierunkowanej na odejście od aspektów prawnorodzinnych opartych na prawie naturalnym i mechanizmach wypracowanych w czasach, kiedy nie obowiązywały inne niż naturalne możliwości ustalania pochodzenia dziecka. Istotne znaczenie praktyczne i teoretyczne mają wątpliwości zgłoszone przez Habilitantkę w kwestii aktualnej dziś eliminacji pewności nie tylko ojcostwa, ale także macierzyństwa. Szczególnie, że w polskim porządku prawnym kreowana jest od wielu lat niejednolitość interpretacji (np. dobra dziecka, dobra rodziny, słuszności prawa, stabilizacji stanu cywilnego osoby), które uniemożliwiają prawidłowe ustalenie pochodzenia dziecka.

Warto podkreślić, że główną tezę przedmiotowej rozprawy, poparł 26 listopada 2013 r. Trybunał Konstytucyjny (P 33/12), uznając że zaprzeczenie ojcostwa (nawet po śmierci dziecka) jeśli realizuje dążenie do ustalenia rodzicielstwa zgodnie z rzeczywistym pochodzeniem – „odpowiada generalnemu postulatowi zgodności stanu cywilnego z tzw. prawdą biologiczną i tym samym respektuje jedno z podstawowych prawa człowieka, jakim jest prawo do znajomości własnego pochodzenia” (TK stwierdził niezgodność z Konstytucją art. 71 k.r.o. i art. 456 § 3 k.p.c.).

Przyjęta przez Autorkę struktura monografii, jest w znacznej mierze determinowana wybranym sposobem ujęcia tytułowego zagadnienia. Nie jest jednak wyłącznie możliwa. Sposób dookreślenia zakresu jest kwestią przyjętej koncepcji i konwencji pracy, a decyzja w tej mierze należy do Autorki. W przedmiotowej rozprawie wyodrębnienie poszczególnych jej części jest związane z zakresem badań, ukierunkowanym na skonfrontowanie tytułowego zagadnienia - „prawa do ustalenia tożsamości” z trzema podstawowymi zagadnieniami, które leżą u podstaw ustalenia stanu cywilnego osoby fizycznej (naturalne pochodzenie, aspekty biomedyczne oraz problematyka przysposobienia). Kolejność omawianych zagadnień jest logicznie uzasadniona i zgodna z powszechnie stosowaną metodologią badań.

W rozdziale pierwszym pt. *„Zasady ustalania stanu cywilnego osoby fizycznej w aspekcie historycznym”* Autorka dokonuje skrupulatnej i metodologicznej analizy historycznej zasad ustalania stanu cywilnego osoby fizycznej, która stanowi wprowadzenie do właściwej syntezy jurydycznej będącej głównym przedmiotem pracy. W przekonującej retrospekcji sięga do odległych czasów prawa zwyczajowego i

praktyki prawnej, które dały początek rejestracji stanu cywilnego. Zwraca uwagę na wpływ ustawodawstwa cywilnego na wypracowany przez Kościół rzymskokatolicki system rejestracji metrykalnej, w tym okoliczności filiacyjno-spadkowe szlachty (s. 30), których naciski wynikające z trudności dowodowych wykazania swojego pochodzenia, spowodowały przyznanie metrykom kościelnym mocy dowodowej równej aktom ewidencji administracyjnej (oficjalnie w 1764 r., warszawski sejm konwokacyjny przyznał księgom walor dokumentów prawnych). Uwzględniając długoletnią praktykę rejestracji (najpierw kościelną, potem państwową), ukazuje współczesne znaczenie dowodowe aktów stanu cywilnego. Prowadzoną analizę szczegółową systemu rejestracji (charakter, zakres, czy język) umiejscawia każdorazowo w realiach historyczno-prawnych, nacechowanych mozaiką systemu uzależnionego od wydarzeń historycznych. Z tej perspektywy sporo uwagi poświęca Autorka zasadom ustalania tożsamości osób pomimo zniszczenia ksiąg podczas II wojny światowej (m.in. prowizorium tożsamości opartej na fikcji prawnej), w tym negatywnym działaniom okupanta ukierunkowanym na rażące i niehumanitarne nadużycia wobec jednostki (kwestii umieszczania w aktach informacji przynoszących ujmę osobie, praktyce nadawania imion ośmieszających i stygmatyzujących rasowo, czy też kwestii umieszczania na marginesie aktu przysposobienia tzw. „wzmianki wzbraniającej” blokującej krewnym możliwość uzyskania informacji o miejscu pobytu adoptowanego; s. 38). Ten zakres analizy historyczno-prawnej, a szczególnie obszar poruszanych zagadnień, zawarty w pierwszym rozdziale, daje perspektywę jaką konstruuje Autorka monografii w dalszych częściach pracy. Stąd też oprócz merytorycznej analizy, koncentruje się także na genezie określonej instytucji i okolicznościach w jakich ona powstała. Realizację opisaną wyżej koncepcji pracy, stanowi także analiza administracyjno-prawna i procesowa obejmująca procedurę kwestionowania mocy dowodowej aktów stanu cywilnego (s. 46-65). Na tym tle zasadnym było uwzględnienie również problematyki ochrony karnej (ukierunkowanej na realizację prawidłowości obrotu krajowego i międzynarodowego) wobec działań zmniejszających moc dowodową aktów. Analiza przedmiotowa (szczególnie zakres fałszu materialnego i intelektualnego dokumentów oraz działań polegających na wyłudzeniu poświadczenia nieprawdy) stanowi reakcję Autorki na głos podnoszony w

doktrynie przez Europejskie Stowarzyszenie Urzędniczek i Urzędników Stanu Cywilnego – o częstej praktyce fałszowania dokumentów poświadczających pochodzenie cudzoziemców i o potrzebie ich ujednolicenia w ramach UE. Pewnego rodzaju wprowadzeniem do kolejnej części pracy jest analiza ujęcia problematyki pochodzenia w sensie prawnym, które – zdaniem Autorki – warunkuje istnienie dalszych stosunków prawnych między rodzicami i dzieckiem. W Jej opinii kwestia ustalenia pochodzenia jest jednym z najważniejszych dóbr osobistych człowieka, gdyż obejmuje fizyczną i psychiczną integralność człowieka, jego indywidualność i pozycję w społeczeństwie (choć prawodawca *expressis verbis* go nie wymienia w katalogu dóbr osobistych zamieszczonym w art. 23 k.c.). Stanowi jednak wartość wymagającą poszanowania, a z racji posiadanej autonomicznej godności, można je umiejscowić w zakresie prywatności osoby fizycznej, co znajduje uzasadnienie w art. 30 i 47 Konstytucji RP. Ideę ochrony w szerszym ujęciu, przyjmuje prawodawca międzynarodowy, obejmując nim prawo do własnej tożsamości i godności, prawo do życia w sposób zgodny z własnym życzeniem. Jednak o przedmiotowej realizacji ochrony, można mówić dopiero wówczas, gdy uda się zidentyfikować strony, co w sensie procesowym uwarunkowane jest koniecznością ustalenia tożsamości osoby (s. 81-88).

Kolejne trzy części pracy, czyli rozdziały: drugi, trzeci i czwarty – stanowią zgodnie z założeniem Autorki, szczegółową analizę problematyki pochodzenia osoby fizycznej wobec określonego w tytule „prawa do ustalenia tożsamości”.

W drugim rozdziale monografii pt. „*Pochodzenie naturalne podstawą prawa do ustalenia tożsamości*” p. dr Piertrzak rozwija główną tezę rozprawy, weryfikując kierunek interpretacji orzecznictwa i doktryny wobec ustalenia tożsamości dziecka zgodnie z jego pochodzeniem rzeczywistym (biologicznym). Dla czytelności wywodu i dalszej perspektywy badań, ustala etymologię, specyfikę i zakres pojęcia „tożsamości” w oparciu o założenia przyjęte w filozofii i psychologii. Uznając koncepcje i wpływ filozoficznego ujęcia tożsamości, rozumianego jako rodzaj relacji, konfrontacji człowieka z samym sobą, znajomości historii własnego życia, pochodzenia – omawia wielowątkowo poglądy myśli humanistycznej (s. 90-93). Zwraca uwagę na specyfikę stwierdzenia tożsamości człowieka (tzw. tożsamości

osobowej), któremu towarzyszy kryterium uczestnictwa w jednym życiu z równoczesnym odniesieniem do jego pamięci (bezpośredniej i pośredniej). Podkreślając złożoność pojęcia, wskazuje również na historyczno-prawne uwarunkowania, które w warunkach wojny, faszyzmu, walk etnicznych, wykształciły radykalny - bo negatywny aspekt internalizacji osoby wobec grupy, poprzez wyznanie, pochodzenie, czy rasę. W odniesieniu do tego zakresu rozważań, warto podkreślić, że prawo polskie nie podjęło dotąd próby budowy ogólnej definicji tego pojęcia, dlatego też sięgnięcie przez Autorkę do doktryn pozaprawnych wydaje się słuszne, gdyż ułatwia skonkretyzowanie jego treści w sensie jurejcznym. Na tej bazie pojęciowej prowadzi dalsze rozważania nad prawem do ustalenia tożsamości w ujęciu międzynarodowym. Poddając analizie dyrektywę personalizacji prawnej człowieka, w tym prawo do sporządzenia aktu urodzenia dziecka zgodnie z jego pochodzeniem, zwraca uwagę na akcentowaną w orzecznictwie i doktrynie międzynarodowej – konieczność rzetelnego i prawidłowego postępowania ustalające macierzyństwo i ojcostwo, opartego na prawie naturalnym. Z dalszej analizy prawno-porównawczej wynika, że polski ustawodawca jedynie deklaruje ustalenie prawidłowego składu rodziny opartego na pochodzeniu biologicznym. W rezultacie nie nakłada w polskim porządku prawnym obowiązku, który by *expressis verbis* precyzował indywidualizację człowieka. Pośrednia realizacja tego prawa w prawie rodzinnym i administracyjnym, nie gwarantuje w pełni „prawa do ustalenia tożsamości zgodnej z pochodzeniem naturalnym”. Od wielu lat zarówno doktryna prawna, jak i orzecznictwo dopuszcza odstępstwo od prawdy biologicznej pochodzenia, przyjmując jedynie tzw. względne ustalenie prawnego stanu cywilnego człowieka zgodnie z naturalnym (biologicznym) stanem cywilnym. W tym celu stosuje konstrukcje nadużycia prawa podmiotowego, pojęcie słuszności oraz tajemnicy, które jedynie potwierdzają główny nurt odejścia od pochodzenia biologicznego jako kategorii prawnej. Dopuszczając ustalenie pochodzenia osoby niezgodnie ze stanem naturalnym, neguje potrzebę realizacji prawa osoby do poznania swojej tożsamości, a więc podstawowego prawa człowieka ugruntowanego w jego godności. Na marginesie powyższych rozważań stawia Habilitantka zarzut braku realizacji prawa osoby do rzetelnego ustalenia pochodzenia, pomimo usunięcia z dniem 13 czerwca 2009 r. wielu blokujących filiację terminów

zawitych (szczególnie w odniesieniu do ojcostwa). Poddając analizie szczegółowej prawno-biologiczne ustalenie pochodzenia człowieka, w tym tryb zwykły (uproszczony) zgłoszenia faktu urodzenia i aspekt procesowego dochodzenia praw stanu – omawia zakres czynności i elementy konstruujaące akt urodzenia ustalające tożsamość osoby (s. 101-167). Popierając pogląd doktryny Autorka w przedmiotowych rozważaniach dostrzega nierówność stron procesowych w dochodzeniu praw stanu, podnosi zarzut pominięcia możliwości przekształceń podmiotowych w procesie, a także niekonsekwencję ustawodawcy w aspekcie dowodowym (badań DNA, które nadal nie posiadają charakteru medycznego). Właściwy wydaje się także zarzut stosowania w XXI wieku, czyli dobie biotechnologii, anachronicznego dowodu w postaci „prawdopodobieństwa poczęcia” dziecka w tzw. okresie koncepcyjnym, którego formuła przedłuża postępowanie poprzez dwuetapowy model procesu (dowodach osobowych potwierdzających istnienie domniemania prawnego oraz zasadniczych dowodach biologicznych - dowodzie z badań DNA; s. 158). W ramach rozdziału drugiego podejmuje Autorka rozważania odnośnie zakresu odstępstwa od pochodzenia biologicznego wynikającego z określonej sytuacji osoby. Analizując zakres i konstrukcję fikcji prawnej, dookreśla procesowe okoliczności ustalenia tożsamości dziecka i osoby dorosłej w ramach prowizorium tożsamości.

Część trzecia pracy, ujęta w tytule *„Współczesne zagadnienia biomedyczne a prawo do ustalenia tożsamości”* stanowi analizę nowych rozwiązań w dziedzinie biomedycyny, które są stopniowo wdrażane w ramach praktyki – z pominięciem lub obok zasadniczego mechanizmu ustawowego gwarantującego ich bezpieczeństwo. Autorka monografii podejmuje się oceny postępu nauk biomedycznych z punktu widzenia ich wpływu na życie człowieka, jego godność, w tym obowiązujące prawo. Refleksje w tej materii uzasadnia współczesna tendencja do manipulacji definicją „człowieka w fazie prenatalnej”, poprzez eliminację lub umniejszanie cech podmiotu oraz celowe omijanie nakazów prawa karnego. W rezultacie takich działań *nasciturus* nie jest pełnoprawnym podmiotem praw, a nieuznany za człowieka staje się przedmiotem manipulacji i ingerencji biomedycznych, którym dysponują i rozporządzają inne osoby. Aktualna potrzeba manipulacji i ingerencji biomedycznych

proceedzi do ustalania takiego punktu w rozwoju człowieka, który zwalnia z odpowiedzialności za ingerencję. Stąd też, przedmiotowa analiza obejmuje ugruntowane argumenty biologiczne, wypracowane przez personalizm ontologiczny, postrzegany jako biologiczne kryteria człowieczeństwa, czyli przynależność do gatunku *Homo sapiens*, ciągłość rozwojowa, potencjalność oraz kryterium indywidualnej tożsamości, niezależnej od zachodzących przemian rozwojowych s. (174-179). Rozwój badań naukowych, szczególnie genetycznych powinien – zdaniem Autorki, być warunkowany szacunkiem dla ludzkiej istoty, niezależnie od jej stadium rozwoju. Każdy badacz i jego odkrycia nie mogą funkcjonować w oderwaniu od ludzkiej odpowiedzialności, powinny opierać się na podstawowych wartościach moralnych jako filarze cywilizowanego społeczeństwa. Potrzebę chronienia osoby i jej godności, zgodnie z fundamentalną zasadą, wyrażają także bioetycy, którzy w postępie biotechnologii upatrują silną tendencję do redukcji człowieka jako osoby do wymiaru technicznego, a więc przedmiotu. Przywołując w swoich rozważaniach stanowisko Kościoła katolickiego wobec postępu nauk biomedycznych, Autorka podkreśla Jego dążenie sprecyzowania uregulowań prawnych, które wyznaczałyby mechanizmy regulujące ten postęp, a szczególnie etyczne granice chroniące godność ludzką (s. 187-190). Ten rodzaj troski podzieliła również społeczność międzynarodowa, opracowując standardy etyczno-prawne. Zakres zaleceń w ujęciu chronologicznym koncentruje się na coraz szerszym doprecyzowaniu prawnych zakazów, w tym przyjęcia rekomendacji określających precyzyjnie reguły etyczne, społeczne i prawne chroniące embriony ludzkie. Brak ścisłych zasad i zbyt ogólny charakter zaleceń zawartych w rekomendacjach spowodował jednak nieskuteczność norm krajowych, umożliwiających ich omijanie w trybie przeniesienia działalności eksperymentalnej do innych krajów. Nieskuteczny w praktyce okazał się także najszerszy akt prawny - Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej w Dziedzinie Zastosowania Biologii i Medycyny (CETS nr 164, nazywana Konwencją o Prawach Człowieka i Biomedycynie) przyjęta 4 kwietnia 1997 r. Chociaż w Konwencji ustanowiono wyraźnie zasadę prymatu interesu i dobra istoty ludzkiej nad wyłącznym interesem nauki, czy społeczeństwa – to jednak przyjęto także postulat indywidualnego (krajowego) rozstrzygania problemów etycznych, co poddaje w

wątpliwość sens całej Konwencji, a szczególnie realizację podstawowych gwarancji praw człowieka i standardów etycznych. Dalszy etap podjętych rozważań Autorka kieruje na współczesne techniki medyczne wspomagania prokreacji, które konfrontuje z tytułowym zagadnieniem realizacji prawa osoby do ustalenia tożsamości. Koncentrując się na zagadnieniach biomedycznych obowiązujących w polskim prawie, podkreśla brak regulacji odnośnie zakresu dopuszczalnych eksperymentów, w tym interwencji genetycznych (s. 200). Brak regulacji dotyczących prokreacji wspomaganej medycznie, powoduje nieograniczoną działalność instytucji medycznych (bez licencji, akredytacji i kontroli). Instytucje te mogą swobodnie działać w ramach obrotu komórkami rozrodczymi i przybierać różne formy komercyjne. Autorkę dziwi fakt wprowadzenia do k.r.o. w 2009 r. „zabiegu medycznego” bez uprzedniego określenia statusu prawnego embrionu, w tym ścisłej definicji legalnej. Ten rodzaj zmiany prawa słusznie uznaje za legalizację kwestii podejmowanej w orzecznictwie, co do zakazu zaprzeczenia ojcostwa, jeśli dziecko poczęto w oparciu o zabieg medyczny za zgodą męża. Podobnie ocenia wprowadzony w lipcu 2013 r. Program refundacji *in vitro*, który – Jej zdaniem – nie dość że nie chroni zarodków, gdyż nie jest oparty o żadne podstawy prawnego zabezpieczenia embrionów, to ponadto nie reguluje kwestii adopcji, zamrażania, czy możliwych eksperymentów. W analizie merytorycznej, poza unormowaniami prawnymi, Autorka omówiła zakres praktyczny macierzyństwa zastępczego, w tym aspekt wykluczenia prawa do poznania swojego pochodzenia, a więc tożsamości (s. 211-226). Szczegółowej analizie poddała współczesną konstrukcję stosunku rodzicielskiego, który w konfrontacji z „prawem do ustalenia tożsamości” – faktycznie go wyklucza już u samych źródeł. Tę radykalną ocenę potwierdza analiza zakresu ingerencji w prawa stanu (problematyka swobodnego kształtowania stanu cywilnego; wykluczenie genetycznej identyfikacji i możliwości dowodzenia pochodzenia w oparciu o pewny dowód, jakim jest badanie DNA).

W ostatnim, czwartym rozdziale pracy pt. „*Przysposobienie a prawo do ustalenia tożsamości*”, Habilitantka poddaje analizie wypracowaną przez ustawodawcę i orzecznictwo zasadę anonimowości przysposobienia, która ogranicza osobę adoptowaną w realizacji jej prawa do ustalenia swojego pochodzenia naturalnego. Idea

skutecznego ukrycia śladów pochodzenia, daje praktyczną możliwość zmiany stanu cywilnego dziecka poprzez sporządzenie nowego aktu urodzenia i wpisania przysposabiających jako rodziców biologicznych. Ma jednak swoje korzenie w ideologii faszystowskiej, ukierunkowanej na stygmatyzację, upodlenie, a także uniemożliwienie odnalezienia swoich bliskich krewnych (s. 243). Stąd też, Autorka we wnioskach *de lege ferenda* domaga się całkowitego odejścia od anonimowości i potrzeby zmiany tożsamości dziecka. Uznaje, że realizację zasady anonimowości, w tym zatajenie faktu przysposobienia niesłusznie przeciwstawiono prawu dziecka do znajomości własnego pochodzenia, a więc prawu do ustalenia tożsamości biologicznej. Przyznane przez ustawodawcę prawo przysposobionego do uzyskania informacji o jego rzeczywistym, biologicznym pochodzeniu, nie jest w Jej przekonaniu wystarczające, gdyż prawodawca w niektórych przypadkach np. adopcji całkowitej, blokuje przysposobionemu możliwość dochodzenia praw stanu, uznając, że zgoda blankietowa zrywa relacje z rodziną biologiczną. Nie bierze zatem pod uwagę okoliczności wyrażenia zgody, jej skutków i zmiany faktycznej sytuacji osób. Na powyższą ocenę wpływ ma również komercyjny obrót dziećmi i powszechna dziś kryminalizacja procedury, która zawiera wiele nadużyć i umożliwia obejście procedury adopcyjnej w polskim porządku prawnym. Autorka przedmiotem rozważań czyni także złożone juretyczne aspekty prawne przysposobienia, ukierunkowane na kwestie ustalenia nowej tożsamości przysposobionego, w tym: prawo do podwójnego stanu cywilnego, całkowitą utratę dotychczasowego stanu oraz zakaz dochodzenia praw stanu cywilnego (s. 261-268). W końcowej części rozdziału znalazły się rozważania ukierunkowane na zasadnicze prawo osoby adoptowanej do odnalezienia własnej tożsamości.

Analiza przeprowadzona w monografii została szeroko zilustrowana licznymi przykładami judykatury, w szczególności orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego (s. 284), Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Administracyjnego, a w ramach wątku źródłowego zagadnień i prawno-porównawczego, dorobkiem doktryny prawa rodzinnego z obszaru polskiej i niemieckiej problematyki zagadnienia (s. 290-308). Tym samym Habilitantka formułuje własne ujęcie koncepcyjne, poparte szeroko podbudową teoretyczną i prawno-porównawczą.

3. Źródła i literatura

Zakres wykorzystanych źródeł i literatury jest imponujący. Świadczy o solidnej kwerendzie naukowej przeprowadzonej przez Autorkę. Habilitantka odwołuje się do bardzo szerokiej bazy źródłowej, sięgając m.in. do konstytucji, ustaw i innych aktów rangi ustawowej, aktów wykonawczych, dokumentów parlamentarnych polskich i europejskich, źródeł z zakresu prawa kanonicznego oraz archiwaliów. Pracę wzbogaca także szerokie uwzględnienie orzecznictwa sądów polskich: Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, Najwyższego Trybunału Administracyjnego i Naczelnego Sądu Administracyjnego oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

Jeśli chodzi o literaturę przedmiotu Autorka dysertacji uwzględniła przeszło 350 pozycji naukowych w języku polskim oraz w języku niemieckim, angielskim, francuskim i włoskim. Należy podkreślić, że wśród tych opracowań znajduje się także 5 wcześniejszych publikacji Habilitantki, dotyczących wybranych zagadnień z omawianego tematu.

4. Język rozprawy

Język opracowania jest poprawny pod względem stylistycznym, precyzyjny i zrozumiały, sposób ujęcia analizowanych zagadnień – przejrzysty i czytelny. Zdarzają się drobne powtórzenia oraz brak alfabetycznego ułożenia źródeł

II. Kierunki zainteresowań naukowo-badawczych

W dorobku naukowym dr Heleny Pietrzak wyraźnie wyodrębniają się cztery kierunki badawcze. Mając na względzie kolejność chronologiczną, są to: prawo finansowe i wyznaniowe (zakres historyczno-prawny), prawo i postępowanie cywilne (zwłaszcza problematyka prawa rodzinnego), zagadnienia prawa konstytucyjnego oraz prawa międzynarodowego. Na podkreślenie zasługuje rozległość zainteresowań Habilitantki, która predestynuje ją do podejmowania badań o charakterze

interdyscyplinarnym, ukierunkowanym na konfrontowanie prawa polskiego z rozwiązaniami prawa obcego.

Poprzedzający rozprawę habilitacyjną pierwszy nurt zainteresowań badawczych dr Heleny Pietrzak koncentruje się wokół problematyki opodatkowania kościelnych osób fizycznych i prawnych w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Gruntowna analiza zasobów archiwalnych tego okresu (szczególnie dokumentów opatrzonych symbolami „tajne” i „poufne”), stanowi ważny krok w badaniach nad wpływem represyjnej polityki podatkowej stosowanej przez aparat państwowy na powstające konstrukcje prawno-podatkowe omijające porządek prawny. Na uwagę zasługuje systematyczna konfrontacja badawcza polskiego systemu podatkowego z działaniami pozaustawowymi władz karno-skarbowych (centralnych i terenowych), których sprzeczności interpretacyjne przyczyniały się do bezprawnych, niesłusznych i nierealnych wymiarów podatkowych. W konsekwencji wymiar podatków, w tym także zakres sankcji karno-skarbowych, przewyższały możliwości egzekucyjne kościelnych osób fizycznych i prawnych w okresie PRL-u. Analizowany dorobek badawczy odsłania polityczno-prawne mechanizmy wymierzania podatków i egzekwowania zaległości podatkowych przez władze komunistyczne. Zastosowana przez Habilitantkę formuła studium prawno-historycznego, nie tylko odtwarza ówczesny stan faktyczny, ale dostarcza w dużej mierze materiałów źródłowych niepublikowanych, a stosowanych w praktyce przez organy administracyjne. W rezultacie poznajemy całościowo kształt polityki podatkowej stosowanej wobec kościelnych osób fizycznych i prawnych, opartej w dużej mierze na tzw. prawie powielaczowym (okólnikach, instrukcjach, czy wytycznych m.in. Urzędu do Spraw Wyznań i jego agend terenowych) kolidującym z obowiązującymi wówczas normami prawnymi, ale znakomicie ukierunkowanym na represyjne konsekwencje w płaszczyźnie ekonomicznej, psychologicznej, czy też ideologicznej. Przedmiotowy dorobek pozostaje w dalszym ciągu najbardziej obszernym opracowaniem tematu, o czym świadczą cytowania pozycji autorstwa H. Pietrzak (zob. *„Zasady opodatkowania Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1918-1952”*; *„Podatek dochodowy od kościelnych osób prawnych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”*; *„Obciążenia kościelnych osób prawnych podatkami terenowymi w Polskiej Rzeczypospolitej*

Ludowej”; „Kwestia opodatkowania kościelnych osób fizycznych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”; „Postępowanie i egzekucja podatkowa wobec kościelnych osób fizycznych i prawnych w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”).

Kolejnym obszarem zainteresowań badawczych Habilitantki jest prawo cywilne materialne i procesowe (szczególnie problematyka prawa rodzinnego) z elementami prawa konstytucyjnego i międzynarodowego. W obrębie tej dyscypliny widoczne jest Jej intelektualne zaangażowanie i jednoznaczna orientacja aksjologiczna. Szczególne miejsce zajmują rozważania nad współczesnym kierunkiem ewolucji prawa człowieka do życia od poczęcia do naturalnej śmierci. Uwzględniając aspekt etyczno-prawny, dokonuje oceny wartości tego prawa zagwarantowanego przez prawodawcę konstytucyjnego. Podnosi zarzut jego ciągłej relatywizacji, ukierunkowanej na konsekwentną negację tego prawa w rozwiązaniach ustawowych (zarówno prawie krajowym, jak i międzynarodowym). W oparciu o zakres jurydyczny, wykazuje normatywną względność prawa do życia, które zarówno w fazie początkowej, jak i końcowej stało się wspólnie – przedmiotem umowy i negocjacji. W tym nurcie, słusznie – z punktu widzenia prawno-karnego stawia wnioski *de lege ferenda*, domagając się skutecznej ochrony tego prawa w obowiązujących przepisach (zob. „Prawo do życia, jego nienaruszalność i nierozporządzalność. Aspekty prawno-karne”).

Konsekwentnie, w tym zakresie zainteresowań badawczych pozostają publikacje, w których Autorka podnosi zarzut braku skutecznej, powszechnej i niemajątkowej ochrony *nasciturusa* w jego życiu prenatalnym (zob. „Curator ventris dla nasciturusa”; „Prawo do życia pod nadzorem kuratora ventris”; „The Right to Live in the Custody of Curator Ventris”). W swych rozważaniach uzasadnia potrzebę zarówno zmiany zakresu ochrony, katalogu praw i obowiązków kuratora *ventris*, w tym jego reprezentacji ustawowej. Na uwagę zasługują wywodzone wnioski *de lege ferenda* o obligatoryjne ustanawianie kurateli *ventris* w uzasadnionych faktycznie sytuacjach wyraźnej kolizji między interesem dziecka poczętego a interesem jego rodziców (lub rodzica). Zakresem naukowych dociekań obejmuje również ustawową ochronę realizowaną przez Rzecznika Prawa Dziecka. Popiera wiodący aktualnie głos

doktryny prawa rodzinnego, o uskutecznienie działań Rzecznika poprzez podejmowanie interwencji uprzednich, a nie następnych, czyli po śmierci dziecka.

Kontynuację tego nurtu stanowią dalsze zainteresowania badawcze dr Heleny Pietrzak, ukierunkowane na problematykę prawa filiacyjnego. Podejmując szczegółową analizę zmian przepisów materialno-procesowych, podnosi zarzut archaizmu i niespójności polskiego prawa z rozwiązaniami europejskimi i prawnomiędzynarodowymi. Wykazuje powszechną praktykę omijania prawa, niekonsekwencję i milczenie wobec łamania podstawowych wartości prawno-podmiotowych, wpływających na prawidłowość stosunków łączących rodziców z ich dziećmi. Popierając powszechną opinię doktryny prawa rodzinnego, trafnie diagnozuje braki polskiego ustawodawstwa biomedycznego, którego miejsce zastępują liczne luki w prawie uzupełniane przez praktykę wyzuta z konstytucyjnych gwarancji prawno-etycznych (zob. *„Archaizm i nieskuteczność prawa wobec surogatek”*). Warto również odnotować merytoryczną analizę stanu polskiej legislacji i myśli prawniczej w kwestii dążenia ustawodawcy do rzeczywistego ustalenia pochodzenia dziecka. W tym zakresie rozważań mieści się problematyka materialno-procesowa afiliacji dziecka przez ojca oraz jej konsekwencje w obszarze praw patrymonialnych. Uwzględniając zmieniającą się rzeczywistość społeczną, Autorka kwestionuje przepisy ograniczające prawo do ochrony rodzicielstwa (w kwestii ustalenia rzeczywistych więzów pokrewieństwa), które judykatura umiejscawia w granicach wyznaczonych konstytucyjną zasadą proporcjonalności, szczególnie dobra dziecka i dobra rodziny. Wywodzone wnioski porównuje z ujęciem dookreślonym w doktrynie rodzinnego prawa niemieckiego (zob. *„Uznanie ojcostwa nowym sposobem ustalenia pochodzenia dziecka”*).

Czwarty kierunek zainteresowań badawczych Habilitantki koncentruje się wokół małżeńskiego prawa majątkowego. W swych opracowaniach podejmuje skomplikowaną polemikę ukierunkowaną na ocenę wpływu mechanizmów finansowych na odpowiedzialność majątkową małżonków. Szczególny nacisk wątpliwości prawnych kieruje na podnoszone w doktrynie propozycje wprowadzenia jawnego i powszechnego rejestru umów majątkach małżeńskich, który w opinii praktyków prawa miałby wpłynąć na pewność obrotu cywilnoprawnego, czy też

uproszczenie zaciągania kredytów przez małżonków. W merytorycznej analizie prawo-porównawczej Autorka wykazuje liczne wady obligatoryjnego rejestru intercyz, od wyłączenia odpowiedzialności małżonków za niepoinformowanie o istniejącej rozdzielności majątkowej, aż po zarzut ewentualnego dublowania mechanizmów prawnych w polskich przepisach (zob. *„Rejestr intercyz w aspekcie polskim i międzynarodowym”*). Należy z Jej opinią się zgodzić, gdyż postulat rejestracji stosunków majątkowych małżeńskich jest aktualnie w dużej części realizowany w dwóch ustawach: ustawie o Krajowym Rejestrze Sądowym i ustawie o swobodzie działalności gospodarczej. Warto odnotować, co także prezentuje Autorka w swoich wywodach, że w krajach europejskich, w których obowiązuje rejestr umów majątkowych małżeńskich, zainteresowanie uczestników obrotu (wierzycieli) jest znikome. Stąd też liczne głosy np. w doktrynie prawa niemieckiego (m. in. G. Langenfelda, M. W. Kleina) wnioskujące o zniesienie obligatoryjnego rejestru. W zakresie tego nurtu pozostaje Autorka w dalszej analizie badań, rozważając względy jurydyczne i zakres surogacji rzeczowej. Zaznacza, że tzw. wąski zakres surogacji prowadził pośrednio do efektów charakterystycznych dla ustawowego ustroju ogólnej wspólności majątkowej, stymulował *sensu stricto* powiększenie majątku wspólnego („dorobek małżonków”). Aktualny zakres surogacji rzeczowej (czyli od 20 stycznia 2005 r.) przyjmuje szeroko realny stan stosunków między małżonkami, umożliwiając uniknięcie komplikacji w zakresie rozliczeń, zapewniając skuteczną ochronę majątku osobistego małżonka (zob. *„Zakres stosowania surogacji rzeczowej w prawie rodzinnym”*). Osobny nurt dociekań naukowych stanowią rozważania jurydyczne wiążące się z odmową sporządzenia aktu małżeństwa przez kierownika USC, w tym szczególnie prawno-procesowe jej konsekwencje i charakter. Autorka w zakresie wniosków *de lege ferenda* stawia kwestię wyraźnego określenia, a więc doprecyzowania przez ustawodawcę zamkniętej listy przyczyn odmowy sporządzenia aktu, ograniczenia jej do przesłanek niedopełniających zawarcia małżeństwa cywilnego przed duchownym (zob. *„Odmowa sporządzenia aktu małżeństwa”*; *„Uczestnictwo sędziego w sprawach rozwodowych”*).

W dorobku Habilitantki znajdują się także wypowiedzi przyczynkarskie, które ujmują wielopłaszczyznowo kontrowersyjne projekty aktów prawnych (zob. *„Wokół*

projektu ustawy o umowie związku partnerskiego”; „REMARKS ON THE PROPOSED CIVIL UNION CONTRACT BILL”).

W zakresie popularyzacji nauki, w obszarze prawa cywilnego i konstytucyjnego, warto odnotować kilka publikowanych opinii dotyczących poprawności legislacyjnej i konstytucyjnej ustaw (zob. „*Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 września 2009 r., P 46/07 w sprawie zasadności zatrzymania prawa jazdy dłużnikowi alimentacyjnemu*”; „*Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 listopada 2010 r., K 5/10 w sprawie prawa osób pełnoletnich, uczących się i posiadających dzieci do świadczeń alimentacyjnych z funduszu alimentacyjnego*”; „*Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 marca 2012 r., K 15/08 w sprawie nałożenia na organ samorządu zawodowego KRN obowiązku utworzenia systemu informatycznego do prowadzenia rejestru aktów poświadczenia dziedziczenia, bez zapewnienia źródeł finansowania tego zadania ze środków publicznych*”).

W katalogu pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych znajdują się dwie redakcje monografii poświęcone problematyce interdyscyplinarnej prawa (zob. *Konkordat Polski w 10 lat po ratyfikacji*, Józef Wroceński, Helena Pietrzak (red.), Warszawa 2008; *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, J. Wroceńskiego, H. Pietrzak (red.), Warszawa 2010).

Artykuły i studia naukowe zostały napisane w sposób rzetelny i mają dobry warsztat naukowy. Habilitantka poprawnie korzysta z aktów prawnych, orzecnictwa oraz polskiej i w mniejszym zakresie zagranicznej literatury przedmiotu, potrafi wykazywać słabość istniejących rozwiązań prawnych i formułować wnioski *de lege ferenda*. Większość publikacji ma charakter analityczny.

Teksty publikowane są głównie w Prawie Kanonicznym oraz Jus Matrimoniale.

5. Konkluzja

Reasumując poczynione uwagi dotyczące zarówno rozprawy habilitacyjnej, jak i dorobku naukowego należy stwierdzić, że Habilitantka spełnia wymagania wynikające

z art. 17 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595) dotyczące nadania stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk prawnych i stawiam wniosek o przystąpienie przez Radę Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL do następnego etapu w przewodzie habilitacyjnym.

Ks prof. UKSW dr hab. Krzysztof Warchałowski